

**RIKKAVIIDOSAČČAT MEARKKAŠAHTTI ARKEOLOGALAŠ
ČUOZÁHAGAT VARK –inventerema SOVA-lága 3 §:a čuvvon
birasváikkuhusaid árvvoštallan**

**Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr**

RIIKKAVIIDOSAČČAT MEARKKAŠAHTTI ARKEOLOGALAŠ ČUOZÁHAGAT VARK –inventerema SOVA-lága 3 §:a čuvvon birasváikkuhusaid árvvoštallan

Dahkkít: Teija Tiitinen & Teemu Mökkönen
Musealágádus, Kulturbirasbálvalusat

Bearpma govat:

Vuosttas gurgadas: Hávgačuolli (Gäddtarmen)(Kaisa Lehtonen, AKDG433:1, Arkeologalaš govvačoakkáldat, Musealágádus); Ruotsinsalmi VARK-guovlu, čuozáhat Patteri Katarina (Helena Ranta, AKDG6188:7, Arkeologalaš govvačoakkáldat, Musealágádus).

Nubbi gurgadas: Kastelli Linnakangas (Vesa Laulumaa, AKDG6942:2, Arkeologalaš govvačoakkáldat, Musealágádus); Doarjjabáiki XXIX:3 (Davvi-Leppävaara) (Eetu Sorvali, čuovgagovat 3338:12, KAMU Esbo gávpotmusea); Uittamonsalmi (Pekka Kivikäs, K2336/04169, Gaska-Suoma musea).

Goalmmát gurgadas: Ravattula Ristimäki (Teija Tiitinen, AKDG5981:2, Arkeologalaš govvačoakkáldat, Musealágádus); Jierstaroavi godderoggevuogádat, Čuozáhat Sieiddegeađgeana (Petri Halinen, AKDG6960:1, Arkeologalaš govvačoakkáldat, Musealágádus).

Musealágádus
Museovirgádáh
Mu'zeikoontár

Sisdoallu

1. Álggahus	1
1.1 Arkeologalaš kulturárbi	1
1.2 Birasárvoštallama ollašuhttin	2
2. VARK-inventeren	2
2.1 Sisdoallu, mihttomearit ja gaskavuohhta eará plánaide	2
2.2. Inventerema ákkat ja ollašuhttin	4
2.3 Inventerema bohtosat oanehaččat.....	5
3. Váikkuhusaid árvoštallama mihttomearit ja ollašuhttin	6
3.1 Árvoštallon birasváikkuhusat	6
3.2 Árvoštallama ollašuhttin	7
3.3 Birasváikkuhusaid árvoštallama eahpesihkarvuodadahkkit.....	8
4. Váikkuhusaid árvoštallama guovddáš bohtosat.....	8
4.1 Sosiála váikkuhusat	8
4.2 Ekologalaš váikkuhus	9
4.3 Kulturbiras- ja eanadatváikkuhusat.....	10
4.4 Ekonomalaš váikkuhusat ja váikkuhusat luondduriggodagaid ávkkástallamii.....	11
4.5. Riikkaidgaskasaš váikkuhusat	13
4.6 Earát váikkuhusat.....	13
4.6.1 Inventerema riekteváikkuhusat.....	13
4.6.2 Váikkuhusat lávvabargui	13
4.6.3 Inventerema váikkuhusat eará eanageavaheapmái.....	16
5. Molssaeavttuid veardádallan	16
6. Mildosat	18

Miiddus 1. Čoahkkáigeassu riikkaviidosaččat mearkkašahtti arkeologalaš čuožahagaid inventerema váikkuhusaid árvoštallamis

1. Álggahus

Musealágádus lea ollašuhtán riikkaviidosáččat mearkkašahtti arkeologalaš čuožáhagaid (VARK) inventerema jagiid 2018–2022 áigge. Inventerema mihttomearrin lea earuhit kulturhistorjjálaččat ja dutkamušlašččat mearkkašahtti oasi arkeologalaš kulturárbbis, man seailuheapmi lea vuogálaš buot dáhpáhusain. Lea mihttomearrin, ahte inventeremis meroštallojuvvon čuožáhatčoggosa dohkkehit inventeremiin mii čuovvu riikkaviidosáš guovlluideavahanmihttomeriid, ja mii ovddida eanageavaheami plánema suvdilis vugiin ja vuhtiiváldimin guvlui laktáseaddji árvvuid.

Kulturbirasstrategiija doaibmabidjoplánas 2014–2020 ásahuvvui mihttomearri, ahte *”Riikkaviidosáččat mearkkašahtti kulturbirrasiin gávdno oktilaš diehtu, man ferte doallat áigeguovdilin. Dat gokčá kultureanadagaid, huksejuvvon birrasa ja arkeologalaš kulturárbbi.”* Seamma plánas gávnnahit maiddá, ahte *”Musealágádus ollašuhtá riikkaviidosáččat mearkkašahtti arkeologalaš kulturbirrasiid meroštallama jagi 2018 rájes.”* VARK-inventerema mihttomearrin lea ollašuhtit dáid áššiid.

Dán čielggadusas árvvoštallat VARK-inventerema birasváikkuhusaid. Árvvoštallan vuodđuduvvá plánaid ja prográmmaid birasváikkuhusaid árvvoštallamis addojuvvon lágas (SOVA-láhka, 200/2005) máinnašuvvon almmolaš čielggadangeatnegasuhtii. SOVA-lága 3 § mielde plánas dahje prográmmas vástideaddji virgeoapmahaččas lea geatnegasuhtta fuolahit das, ahte birasváikkuhusat čielggaduvvojit ja árvvoštallojuvvot doarvái bures válmmaštallama áigge, jos sáhtá gávnnahit ahte plána dahje prográmma ollašuhttimis leat mearkkašahtti birasváikkuhusat.

VARK-inventeremis árvvoštallan lea ollašuhtton SOVA-lága 3 § vuodul, dasgo inventeremis ja dan bohtosiin eai leat iehčanas riektváikkuhusat. Jos inventerema dohkkehit inventeremin mii čuovvu riikkaviidosáš guovlluideavahanmihttomeriid, bohtet dan váikkuhusat eahtenjuolga ovdan riikkaviidosáš guovlluideavahanmihttomeriid lohpeáššiid bokte, mat gieđahaljojuvvot lávvabarggu ja dološmuitolága vuodul.

1.1 Arkeologalaš kulturárbi

Arkeologalaš kulturárbi lea Suoma boarráseamos kulturárbi. Arkeologalaš čuožáhagat mat dasa gullet, leat earálágan olbmo doaimmaid bázahusat, mat gokčet áiggi bealis sullii 11 000 jagi áigodaga boarráseamos ásaiduvvamis jieknááiggi maŋŋá álo 1900-logu čuožáhagaide.

Eatnameamet ásaiduvvama ovdahistorjjálaš muttuid lea vejolaš dutkat dušše arkeologalaš čuožáhagaid bokte. Historjjálaš áiggi ásaiduvvamis leat eanet girjjálaš gáldut dušše maŋimus viđa čuođi jagis. Historjjálaš áiggi álggu gaskaáiggi girjjálaš gáldut gieđahallet eanaš hálddahušlaš áššiid, leat seilon biedggusin ja gokčet eanaš dušše uhca eatnandiedálaš oasi Suomas. Historjjálaš áiggi arkeologalaš čuožáhagat sistisdollet mearkkašahtti čálekeahates dieđu, man ii sáhte oazžut ja dutkat muđui go dáid čuožáhagaid bokte.

Arkeologalaš kulturárbin namahit sihke ávnnaslaš ja ávnnaskeahates olbmo doaimmaid dagahan luottaid min birrasis. Stuurimus oassi arkeologalaš čuožáhagain leat ráfáiduhhton dološmuitolágain (295/1963). Dat leat *giddes dološmuittut*, mat leat dološ olbmo doaimmaid dagahan luottaid gearddádagat, dahje ráhkadusat eandagas dahje eanavuodus. Earát dološmuitoregistarii vurkejuvvon arkeologalaš čuožáhagat leat eanaš ovttaskas dávviriid *gávdonbáikkid, vejolaš dološmuittut ja earát kulturárbečuožáhagat*¹. Dološmuitoregistaris leat oktiibuot sullii 61 000 arkeologalaš čuožáhaga, main sullii 36 000 leat giddes dološmuittut.

¹ Dološmuitoregistarara earáide go giddest dološmuittuide gullelaš čuožáhagat leat maiddá *eretváldojuvvon giddes dološmuittu (ii ráfáiduhhton), luonduhábmehus ja eará čuožáhat*.

Doaba	Meroštallan
giddat dološmuitu	dološ olbmo doaimmaid dagahan luottat, gearddádagat dahje ráhkadusat eanadagas, eanavuodus dahje čázis, maid dološmuitoláhka (295/1963) lea ráfáiduhttán
gávdnonbáiki	dávvara gávdnonbáiki, mii ii laktás dahje man ii leat vel doaisttáži sáhttán ovttaštit giddes dološmuittuide dahje eará arkeologalaš bazahassii.
vejolaš dološmuitu	dieđuid bealis dárkkismeahtun dahje eahpečielggas čuožáhat; ovdamearkka dihtii stáhtaborgára almmuhan čuožáhat, maid arkeologa ii leat vel dárkkistan eanadagas
eará kulturárbečuožáhat	eanaš 1800-logu ja 1900-logu álggu bázahasat, maid sealluheapmi lea ákkastallon daid mearkkašumi ja kulturárbeárvvuid dihtii

Vaikko arkeologalaš čuožáhat gehččojuvvojit dávjá leat namalassii ávnnaslaš kultuvrra earálágan bázahasat, oassi giddes dološmuittuin ovdasta ávnnasgeahtes kulturárbbi. Dákkáraš čuožáhat leat ovdamearkka dihtii luondubáikkít, maidda laktásit oskumušat dahje báikkálaš máinnasárbi (máinnasbáikkít, oaffarbáikkít, sieiddit).

Arkeologalaš čuožáhat leat áidnageardásaččat ja raši. Oktii duššan čuožáhaga ii sáhte goassige máhcahit. Dávjá goaivumiin dutkojuvvon oainnus ráhkadusat, dego ovdamearkka dihtii hávdeborat, ovddežiin dahkkojuvvojit dutkamušaid maŋŋá. Das dutkamušas geavatláččat duššan arkeologalaš ráhkadusa figgat máhcahit dillái, mas sáhttá seastit dan oktavuoda birastahtti eanadahkii.

1.2 Birasárvoštallama ollašuttin

Birasváikkuhusaid árvvoštallamiin, mii čuovvu SOVA-lága (láhka virgeoapmahaččaid plánaid ja prográmmaid birasváikkuhusaid árvvoštallamis), ávaštit birasváikkuhusaid maid VARK-inventeren dagaha ja buktit ovdan earálágan perspektiivvaid mat laktásit dáidda. Seammás addit dieđu inventerema ollašuttimis ja viiddidit almmolaš dieđu arkeologalaš kulturárbbi luonddus ja dasa laktáseaddji árvvuin. Váikkuhusat, maid árvvoštallat, leat SOVA-lága 2 §:s oaivilduvvon birasváikkuhusat ee. olbmuide, servošiidda ja ekonomijai.

Plánedettiin birasváikkuhusaid árvvoštallama ordnejuvvui ráđđádallan birasministerijain, mas VARK-investerenfidnu ovdanbukte ministerija ovddasteaddjiide ja mas manne čađa birasárvoštallama deháleamos osiid ollašuttinvugiinis. Čoahkkimis gávnnaheđje, ahte fidnu SOVA-árvvoštallama lea vejolaš ollašuttit SOVA-lága 3 § mielde.

Birasváikkuhusaid árvvoštallamis lea vástidan Musealágádus ja dan lea leamašan stivremin joavku, mas lea leamašan ovddasteapmi oahpahuš- ja kulturministerijas, birasministerijas, Meahciráđđehusas, Gieldalihtus, guvllolaš ovddasvástádusmuseain ja Suoma arkeologalaš searvvis.

2. VARK-inventeren

2.1 Sisdoallu, mihttomearit ja gaskavuohta eará plánaide

Dološmuitolága (MML 295/1963) 1 § mielde giddes dološmuittut leat ráfáiduhtton njuolga lága vuodul. Ovttas DML:in deháleamos láhka mii váikkuha arkeologalaš kulturárbbi seailumii lea

eanageavahan- ja huksenláhka (MRL 132/1999), mii gáibida dološmuittuid vuhtiiváldima ja daid seailuma dorvvasteami eanageavaheami plánemis.

Riikkaviidosaččat mearkkašahtti arkeologalaš čuožahagaid inventeren vuodđuduvvá riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriide (MRL 24 §), mat leat oassi eanageavahan- ja huksenlága čuovvu plánenvuogádaga. Daid vuosttamuš mihttomearrin lea sihkkarastit, ahte riikkaviidosaččat mearkkašahtti áššit vuhtiiváldojuvvojit lávvabarggus ja earáin eanageavaheami plánemiin. VARK-inventerema mihttomearrin lea leamašan ollašuhttit riikkaviidosaš inventerema, man bohtet ovdanbuktit riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid oaivvildan virgeoapmahašinventeremin. Inventerema dohkkeheamis inventeremin mii čuovvu riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid, mearrida stáhtaráđđi.

VARK-inventeremis leat meroštallon Suoma mearkkašahtti arkeologalaš čuožahagat vuhtiiválddekeahhtá Álandda eanagotti, man guovllus doaibmat iešráđđenlága (1144/1991) ja eanagoddelága mielde. Mihttomearrin lea leamašan earuhit kulturhistorjjálaččat ja dutkamuslaččat árvvolaš arkeologalaš čuožahagaid, maid bokte Suoma eará guovlluid ovdáneami ja sierraiešvuodaid sáhtta earuhit. Mihttomeriid mielde VARK-čuožahagat hábmejit áiggálaččat, guvllolaččat ja dološmuitotiippaid bealis nu gokčevaš gova go vejolaš eatnameamet arkeologalaš kulturárbbis.

Čuožahagaid árvvoštallamis leat guorahallan dan, mii lea čuožahaga arkeologalaš dahje kulturhistorjjálaš mearkkašupmi, dahje man bures iešguđet čuožahat buktá ovdan áigodagas fenomenaid, proseassaid ja dáhpáhusaid. Árvvoštallamis leat vuhtiiváldán man bures čuožahat lea seilon, dan dutkamuslaš árvvu ja potenciála, man dábalaš čuožahattiipa lea guvllolaččat dahje riikkaviidosaččat ja čuožahaga arkeologalaš mánggahámatvuoda. Fuomášumi leat giddden maiddái čuožahaga mearkkašupmái oassin lagašbirrasa ja eanadaga.

Mearkkašahttin árvvoštallon arkeologalaš čuožahagat leat ovttaskas dahje mángga arkeologalaš čuožahagas čohkkejuvvon VARK-guovllut, mat álkidahttet ja jođálmahttet virgeoapmahaččaid barggu, geat stivrejit dološmuittuid suodjaleami. Daid ulbmilin lea stivret eanageavaheami nu, ahte VARK-guovlluid ja arkeologalaš čuožahagaid, mat doppe leat, riikkaviidosaččat mearkkašahtti iešvuodaid ja árvvuid sáhtta dorvvastit ja seailuhit boahttevaš sohka buolvvaide. Riikkaviidosaččat mearkkašahtti arkeologalaš čuožahagat ja VARK-guovllut, gos dát čuožahagat leat, buktet eanageavaheami plánemii ávaštallanvuoda.

Vástideaddji riikkaviidosaš virgeoapmahašinventeremat leat jo árabut ollašuhtton huksejuvvon kulturbirrasiin (RKY, jagis 2010) ja árvvolaš eanadatguovlluin (VAMA 2021). Inventeremiid ferte vuhtiiváldit ja dain čujuhuvvon árvvuid seailuheami ferte ovddidit eanagottiid plánenbarggus, gielddaid lávvabarggus ja stáhta virgeoapmahaččaid doaimmain. Čielggadusas meroštallon guovlluid ferte čujuhit eanagoddelávain ja daid ferte gieđahallat guovlluideavaheami plánema vuolggasadjin.

VARK-inventeren buhte čielggadusa ovdahistorjjálaš suodjalanguovlluollisvuodain, man Sisáššiidministeriija dagahii jagis 1983 (*Riikkaviidosaččat mearkkašahtti ovdahistorjjálaš suodjalanguovlluollisvuodat. Sisáššiidministeriija, lávvaráhkadan- ja huksenossodat, dieđáhusat 3/1983*).

VARK-inventeren dievasmahtta earáid kulturárbaí laktáseaddji riikkaviidosaš inventeremiid buktimin dasa perspektiivva, mii gokčá measta 11 000 jagi Suoma mannanáiggi. Arkeologalaš čuožahagat rahpet perspektiivvaid dasa, mo ja manin huksejuvvon kulturárbi ja kultureanadagat leat gulul šaddan ja hápmášuvvan dan hápmái go dat dán áigge leat.

VARK-inventerema vuolggasadjin ja mihttomearrin lea buvttadit riikkaviidosaš inventerema mii čuovvu riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid. Sihke Suomas ja eará riikkain eanageavaheami beavttálmuvvan lea dahkan vealtemeahttumin meroštallat arkeologalaš kulturárbbi čuožžovaš osiid ja earenoamážit seailuheami veara osiid, maid seailuma dorvvasteami ferte váldit vuolggasadjin buot eanageavaheami plánemis.

European Archaeological Council (EAC) dahje eurohpálaš arkeologalaš kulturárbbi hálddahusas vástideaddji organisašuvnnaid ráđđi lea váldán oktan váldofidnun gárvvistit čuožáhagaid árvvu meroštallamii laktáseaddji rávvagiid. VARK-inventeren lea mielde fidnus ja das bohtán vásáhusat ovdanbuktojuvvojit oassin viiddit eurohpálaš árvvu meroštallanbarggu.

VARK-inventeren doarju maiddá Eurohpá ráđi arkeologalaš kulturárbbi suodjaleami guoskkahahtti oppalašsoahpamuša (stáhtasoahpamuš 26/1995) ollašuttima. Dan mielde soahpamušoassebealit čatnasit heivehit oktii ja ovttaštit arkeologalaš ja eanageavaheami plánema dárbbuid. VARK-guovlluid earuheapmi buktá dasa ávaštallanvuoda ja dahká fidnuid plánema ja ollašuttima njuovžilabbon.

2.2. Inventerema ákkat ja ollašuttin

Fidnu lea nammaduvvon riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid mielde inventeremin, muhto dat spiehkkaša dábálaš arkeologalaš barggus go das eai leat ohcan ođđa arkeologalaš čuožáhagaid eanadagas. VARK-inventeremis leat mannan čađa ja árvomeroštallojuvvon juo gárvásit dovddus čuožáhagaid. Bargovuolážin lea leamašan geavahusas Musealágádusa bajásdoallan riikkaviidosaš dološmuitoregistar, masa leat vurken dárbbasahtti dieđuid čuožáhagaid guovdu ja árvvoštallamiid mearkkašahttivuođas daid ákkaiguin.

Musealágádusas fidnu prošeaktajoavku vástidii inventerenmuttu ollašuttimis ovttasbarggus Musealágádusa Kulturbirasbálvalusat -ossodagain ja guvllolaš ovddasvástádusmuseaid kulturbirasbargguin vástideaddji arkeologaiguin. Meahciráđđehusa arkeologat oassálaste inventeremii čuožáhagaid oasis mat leat Meahciráđđehusa hálldašan guovlluin.

Inventerenbargu ja čuožáhagaid välljenproseassa ovdánedje ovddasvástádusmuseaid doaibmaguovlluid mielde. Doaibmaguovllut vástidit eanagottiid baicce Uusimaas ja Lappis, main ovddasvástádus lea juhkojuvvon mángga ovddasvástádusmusea gaskkas.

Fidnu álggus dološmuitoregistara čuožáhagain čogge vuodđomateriála, man hábmejedje árat čuožáhagaid árvomeroštallojuvvon materiálat: dološmuitoregistara ráfáiduhhtinluohká 1 čuožáhagat (luohkkájuogu geavaheamis luhpe jagis 2014), *Eanadaga muitu – riikkaviidosaččat mearkkašahtti dološmuittut* -almmustahttima čuožáhagat (Musealágádus 2001), Haag oppalašsoahpamuša čuovvu našuvnnalaččat mearkkašahtti kulturopromodaga logahallama čuožáhagat, Unesco máilmmiárbečuožáhagat ja eanagoddelávaide merkejuvvon eanagottálaččat árvvolaš čuožáhagat.

Mánggat čuožáhagat leat mielde vuodđomateriálas. Buohkanassii inventerema sillejuvvon vuodđomateriála lea sisttisdoallan 4024 giddes dološmuittu. Dat vástida 11 % (n=35299, 24.1.2022) dološmuitoregistara buot giddes dološmuittuin. Vuodđomateriálaid lassin árvvumeroštallanproseassas mielde leamašan čuožáhagain 13 % (n=759) váldojuvvojedje mielde válmmaštallanmuttus áššedovdiiguin leamašan sagastallamiid ja ávkin adnojuvvon duogášmateriálaid vuodul. Ollislaččat fidnu árvvumeroštallanproseassas ledje mielde 14 % (n = 4783) buot registrerejuvvon giddes dološmuittuin. Árvvumeroštallanbargui oassálaste badjel 50 sierra organisašuvnna ovddasteaddji arkeologa.

Ágga	Čuožáhagaid mearri	Čilgehus
Dološmuitoregistara ráfáiduhhtinluohkká 1	sullii 3700	luohkkájuogu geavaheamis luhpe jagis 2014
<i>Eanadaga muitu – riikkaviidosaččat mearkkašahtti dološmuittut</i> -almmustahttima čuožáhagat	351	Musealágádus 2001
Haag oppalašsoahpamuša čuovvu našuvnnalaččat mearkkašahtti kulturopmodaga logahallama čuožáhagat	134	HAAG – 2013, logahallan lea ain válmmaštallamis
Unescon máilmmiárbečuožáhagat	4	-
Eanagoddelávaide merkejuvvon eanagottálaččat árvvolaš čuožáhagat	sulaid 600	-

2.3 Inventerema bohtosat oanehaččat

Inventerema boadusin meroštalle 1010 VARK-guovllu, main leat oktiibuot 1392 VARK-čuožáhaga. Čuožáhagat leat áiggi dáfus ovddasmanniásaiduvvama (9000–8000 oáá. rájes) áiggis jieknabaji maŋŋá 1900-logu álgui (máá.). Arkeologalaš čuožáhagat mat leat mielde leat eanaš dološmuitolágain (MML 295/1963) ráfáiduhhton *giddes dološmuittut*. Mielde leat dáid lassin njeallje *eará arkeologalaš kulturárbečuožáhaga*, mat eai leat ruhtaduvvon MML:n, nuorra agi dihtii.

Inventeremis meroštallon VARK-čuožáhagat ovddastit 2,3 % buot dološmuitoregistarai vurkejuvvon arkeologalaš čuožáhagain.

VARK-guovllut	1010 st.
VARK-čuožáhagat	1391 st.
VARK-guovlluidoktiirehkenastojuvvon viidodat	8214 há
VARK-guovlluid viidodat, gaskaárvu	8,13 há
VARK-guovlluid viidodat, mediána	1,14 há
VARK-guovlluid viidodat, molsašuddangaska	0,002–2334 há

Tabealla: VARK-guovlluid vuodđodieđut ja dovddaldatlogut.

Meroštallon VARK-guovllut vástidit eanaš oassái giddes dološmuittuid guovlluráddjemiid mat dain leat. 22 VARK-guovllu, main leat 22 arkeologalaš čuožáhaga, leat meroštallon uhcibun go dološmuitolága ráfáiduhhtán giddes dološmuittuid guovlu. 30 VARK-guovllu, main leat 28

čuožáhaga, leat meroštallon viiddibun go dološmuitolága ráfáiduhhtán giddes dološmuittuid guovlu. Maŋimus VARK-guovlluin lea gažaldagas ollislašvuohta mii čoahkkana máŋgga bálddalaš VARK-čuožáhagas dahje ovttaskas VARK-čuožáhagas, maid dáhpáhusas ollislašvuođa dahje ovttaskas čuožáhaga árvvuid dorvvasteapmi gáibida viiddit gaskkahis birrasa vuhtiiváldima go arkeologalaš čuožáhaga dološmuitoguovllus.

VARK-guovllut	st.	%	Arkeologalaš čuožáhagat, st.
Dološmuitoregistarara čuoŋvu VARK-guovlu	958	95 %	1236
<i>okta arkeologalaš čuožáhat</i>	843	-	-
<i>mánŋa arkeologalaš čuožáhaga</i>	115	-	-
Dološmuitoregistarar spiehkaseaddji VARK-guovlu	52	5 %	155
<i>okta arkeologalaš čuožáhat</i>	27	-	-
<i>mánŋa arkeologalaš čuožáhaga</i>	25	-	-
oktiibuot	1010	100 %	1391

3. Váikkuhusaid árvvoštallama mihttomearit ja ollašuhttin

3.1 Árvvoštallon birasváikkuhusat

Birasváikkuhusaid árvvoštallamis mihttomearrin lea čielggadit dan, leatgo VARK-inventerema ollašuhttimis birasváikkuhusat ja juos daid earuhit de čielggadit dan, man mearkkašahhtit dat váikkuhusat leat. Vuolggasadjin lea leamašan analysa das, mo dáláš dilli (molssaeaktu 0) boahá nuppástuvvat go inventeren ollašuvvá (molssaeaktu 1).

VARK-guovlluin leat mielde oktiibuot 1391 arkeologalaš čuožáhaga. Dáin 1387 leat dološmuitolága oaivvildan ja ráfáiduhhtán giddes dološmuitut. Dáin čuožáhagain lea nana vuoigatvuođalaš sajádat jo riikkaviidosaš guovlluidegavahanmihttomeriid mielde buktán earenoamáš sajádagage hagage. Dološmuitolága ráfáiduhhtán čuožáhagaid lassin VARK-inventerema čuožáhagain leat mielde njeallje riikkaviidosaččat mearkkašumi bealis árvvolažžan meroštallon eará arkeologalaš kulturárbečuožáhaga, mat eai leat ráfáiduhhton dološmuitolágas nuora agi dihtii. Dáin guokte čuožáhaga leat čázevuloš hilggonasčuožáhaga, okta čitnahávdeguovlu ja okta vuovdeguohtumii laktáseaddji mánŋga šibitáiddi hábmen geađgeráhkadusollislašvuohta.

Oassái VARK-guovlluin lea meroštallon dološmuitolágain ráfáiduhhton dološmuitoguovllu viiddit guovlu. Dákkáraš VARK-guovllut leat oktiibuot 30 ja dain leat 128 arkeologalaš čuožáhaga. Dáin viiddit guovloráddjemat ovttašat dábaláččat mánŋga bálddalaš arkeologalaš čuožáhaga, mat gullet seamma ollisvuhtii, goas čuožáhagaid gaskii báhc án guovllu seailun čavddisin lea mearkkašahhtii olles VARK-guovllu árvvu seailumii. Ovdalis govvejuvvon njealji arkeologalaš kulturárbečuožáhagas ja 30 dološmuitolága ráfáiduhhtán guovllu viiddit VARK-guovllus bohtet leat dáláš dili ektui ođđa eanageavaheapmái laktáseaddji ráddjehusat. Dain sáhttet leat maiddá ekonomalaš váikkuhusat. Nuppe dáfus VARK-guovllut sáhttet seammás luovvat ođđa vejolašvuođaid earet eará áhpasmuhttingevahussii. Váikkuhusat leat goittotge uhcán aččat čuožáhagaid smávva viidodaga dihtii.

	VARK-guovllut, st.	Arkeologalaš čuožáhagat, st.
VARK-guovlu, mii lea ráddjjuvvon dološmuitoguovllu uhcibun	22	22
VARK-guovlu, mii lea ráddjjuvvon dološmuitoguovllu viiddibun	30	128

SOVA-lága birasváikkuhusdoaba lea viiddis go dat gokčá ovtas árbevirolaččat ipmirduvvon birasváikkuhusaiguin maiddá mánggaid eará eallinsuorgái laktáseaddji váikkuhusaid. Lága mielde birasváikkuhusat sáhttet čuohcat dearvvašvuhtii, eallindiliide, loaktimii, veahkadahkii ja ávnnašlaš opmodahkii. Váikkuhusat sáhttet leat eahpenjuolgo dahje njuolgo, ja dat sáhttet leat seamma áigge sihke positiivvalaččat (ávkkít) ja negatiivvalaččat (hehttehusat). Lassin váikkuhusat sáhttet leat dakkárat mat leat fáhtehallon dahje fáhtehalakeahtes.

Riikkaviidosaččat mearkašahtti arkeologalaš čuožahagaid inventerema njuolgo ja eahpenjuolgo váikkuhusa birrasii leat árvvoštallon gaskavuodas:

1. Olbmuid dearvvašvuhtii, eallindiliide ja loaktimii
2. Eanavuđđui, čáziide, áibmui, dálkkádahkii, šattolašvuhtii, ealániidda ja luonddu mánggahámatvuhtii
3. Servodatstruktuvrii, huksejuvvon birrasii, eanadahkii, gávpotgovvii ja kulturábái
4. Luondduriggodagaid ávkkástallamii

Váikkuhusa leat lassin árvvoštallán máinnašuvvon dahkkiid gaskasaš vuorrováikkuhusgaskavuodaide ja daid kombinašuvnnain šaddan nu gohčoduvvon čoggojeaddji váikkuhusaide (SOVA-ásahus 4 § sadi 6). Váikkuhusat leat árvvoštallon dan ektui, ollašuhttitgo inventerema (molssaeaktu 1) vai guođđitgo dan ollašutekeahttá (molssaeaktu 0).

3.2 Árvvoštallama ollašuttin

Birasváikkuhusaid árvvoštallan vuodđuduvvá juo gávdnon guorahallamii ja árvvoštallamii das, mo VARK-guovlluid vuhtiváldin boahttevuodas boahtá váikkuhit daid birrasii. VARK-inventerema birasváikkuhusaid árvvoštallamis leat čuvvon buorre muddui seamma málle, mii lea leamašan geavahas VAMA-inventeremis. Dát välljejuvvui danin, vai daid sáhtášii gaskaneaset veardidit. Váikkuhusaid árvvoštallama čohkkejedje giđđat 2022, muhto dan leat dahkan gulul čuožahagaid välljedettiin olles fidnu áigge ja earenoamážit dan muttus, go leat seassan čuožahagaid sajádatbirrasiid ja lávvadii. Váikkuhusaid árvvoštallama lea ollašuttán Musealágádusa VARK-bargojoavku. SOVA-čilgehusa áigot dievasmahttit vel fidnu loahpas, go gulaskuddan lea ollašuttan ja dan vejolaš váikkuhusat čuožahatčoggosii leat ollašuttan.

VARK-inventerema árvvoštallamis váikkuhusat leat árvvoštallon kvalitatiivvalaččat. Árvvoštallama bohtosat leat raporterejuvvon tabealla hámis ja váikkuhusat leat biddjojuvvon joavkkuide doaibmasurggiid mielde. Váikkuhusaid guovllu ja sturrodaga govvidit tabeallas viđa tráhpá kvalitehtaskálaárvvoštallamiin (++ , + , 0 , - , --), man dievasmahtta oanehis sánálaš govvádus. Dáid lassin árvvoštallon inventerema dagahan birasváikkuhusain lea árabut gárvvistuvvon viiddit sánálaš govvádus doaibmaguovlluid guovdu. Árvvoštallamis neutrála 0 boahtá dáhpáhusas, mas nuppástusat dáláš dili ektui eai leat vuorddehahttit. Negatiivvalažžan árvvoštallon váikkuhusaid merket minusmearkkain (-) ja positiivvalaš nuppástusaid plusmearkkain (+). Okta mearka govve uhcánaš nuppástusa ja guokte mearka govvidit mearkašahtti nuppástusa.

Birrasat mat árvvoštallojit leat viehka olu, ja árvvoštallama vuodđun leat analyseren VARK-guovlluid sajádatbirrasiid birastiippaid mielde. Diehtogáldun lea VARK-guovlluid oasis leamašan geavahas eanaš Musealágádusa dološmuitoregistar ja Museakártta kártamateriálat (meahccekárttat, áibmogovat, vinjusuoivva lasergovvemii vuodđuduvvan allodatmálet).

3.3 Birasváikkhusaid árvvoštallama eahpesihkarvuođadahkkit

VARK-guovlluid stuorra lohkomearri, smávva viidodagat ja bieđggus sajádagat birra Suoma earálágan birrasiin váttásmahttet árvvoštallama dahkama čuožáhaga guovdu. Geavatlaččat birasváikkhusaid árvvoštallama dahkat almmolaš dásis.

Ovttaskas VARK-guovlluid váikkuhus iežas birrasasas lea uhcánaš. Lassin dološmuitoláhka suddje jo váldooasi VARK-guovlluin (97,6 %), nuba arkeologalaš čuožáhaga árvomeroštallan VARK-čuožáhahkan ii geavatlaččat dagat ođđa birasváikkhusaid go daiguin dáhpáhusaiguin, mas čuožáhahkii dahje čuožáhagaide meroštallon VARK-guovlu lea viiddit go dološmuitolága ráfáiduhttán guovlu.

Dasgo birasváikkhusaid árvvoštallama leat ollašuhttán kvalitehtaskála hámis, bohtosiid ii leat vejolaš árvvoštallat numerálalaččat ja váikkhusaid árvvoštallan báhcá muhtun muddui eahpedárkilin. Álkimus árvvoštallan lea leamašan manadettiin čađa VARK-guovlluid váikkhusa dáláš dillái daid guovlluid oasis, main VARK-guovlu lea jo ollislaččat guovllus man dološmuitoláhka lea ráfáiduhttán (97,1 % VARK-guovlluin, 90,5 % VARK-čuožáhagain). Dáid meroštallan VARK-guovlun ii dagat báikkálaččaide ođđa váikkhusaid, dasgo dat leat juo ráfáiduhhton dološmuitolágain ja eanageavaheami leat jo ráddjen daid guovllus. Maiddái njuolggo ja eahpenjuolggo váikkhusat luonddubirrasii eai leat, dasgo čuožáhaga vuhtiiváldin VARK-inventeremis ii dagat dohko nuppástusaid. Guhkes áigegaskkas VARK-status sáhtta veahkehit seailuhit luondduárvvuid mat guovllus vejolaččat leat.

4. Váikkhusaid árvvoštallama guovddáš bohtosat

Go veardidit earáide riikkaviidosaš guovlluidegeavahanmihttomeriid kulturbirasinventeremiid čuožáhagaide, VARK-guovllut leat sturrodagaid bealis uhcibut ja leat jo dološmuitolágain suodjaluvvon guovllus, vuhtiiválddekeahttá moatti spiehkastaga. Dán dihtii fidnu báikkálaš čuožáhaga guovdu váikkhusat eai leat mearkkašahttit ja birasváikkhusaid árvvoštallama leat dahkan seassamin fidnu ollislaš váikkhusaid.

4.1 Sosiála váikkhusat

VARK-inventerema sosiála váikkhusat laktásit vuosttamužžan lasseárvui man mearkkašahttin árvvoštallon čuožáhagat buktet guovlluide. Lea vuorddehahtti, ahte beroštupmi dáid guovlluide lassána ja dat geat doppe ássat, atnet birrasa eanet árvvus. Diehtu guovllu dološvuodas lasiha maiddái olbmuid čatnašumi iežas birrasii ja dan suvdilis geavaheapmái.

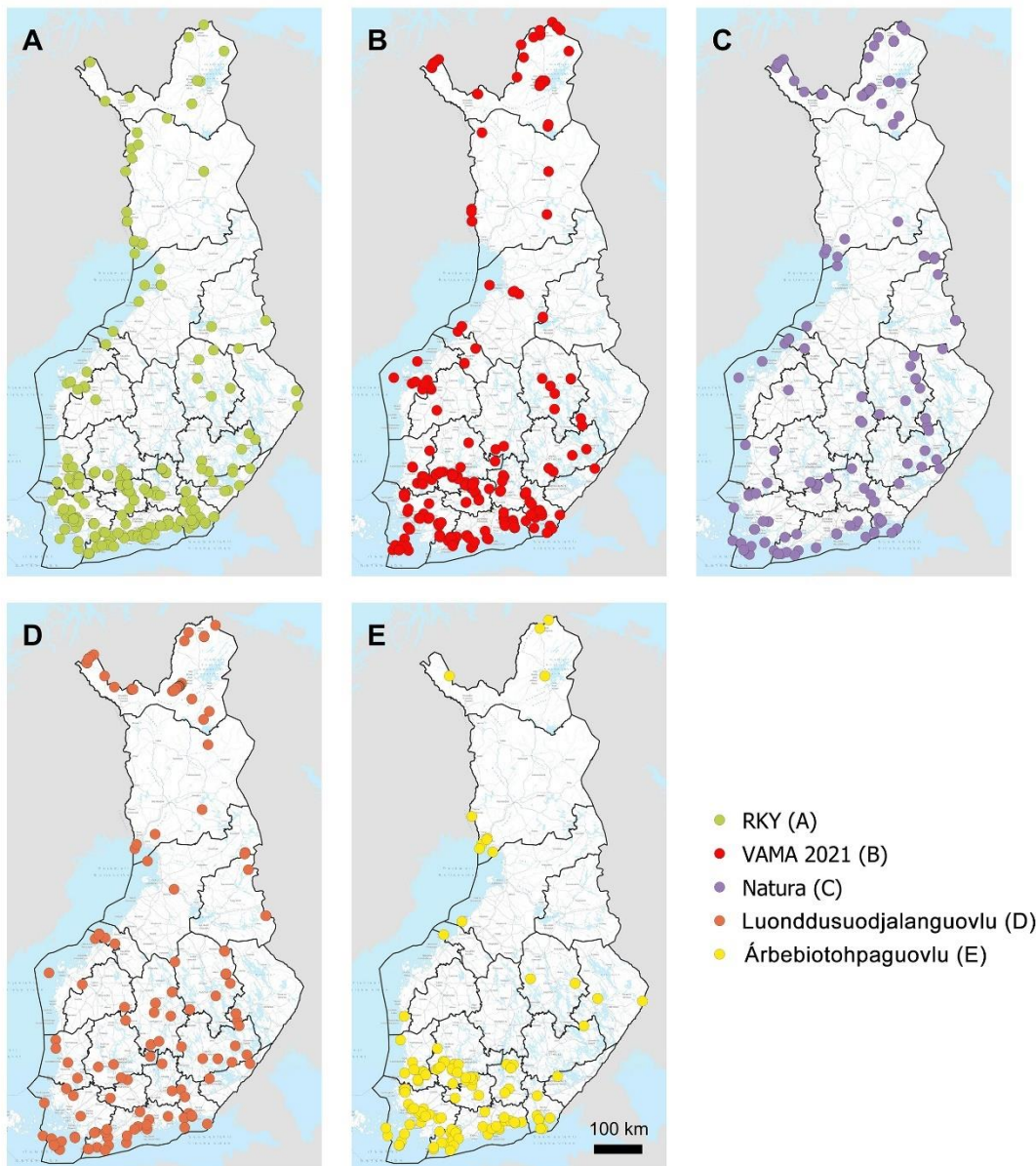
Geahččat oppalaččat ahte kulturárbi ovddida ollislaččat olbmo buresveadjima ja dearvvašvuoda. Stuurimus oassi VARK-čuožáhagain leat luonddubirrasis ja dušše guhtta proseantta dain leat čeahkkebáikkiin. Luonddus lihkaheapmi oazžu olmuin áigái positiivlaš dovdamušaid. Báikki historjjálaš ja ovdahistorjjálaš bealit buktet vásáhusii lasáhusa, mas mannanáigi lahkona dáláš olbmo ja laktá su oassin báikki árat dáhpáhusaid gollosii.

Dološmuittuid dikšundoarjja dahká vejolažžan mánggalágán searvvušlašvuoda ja dieđu lasiheaddji doaimma, mii seammás buorida birrasa dili. Doarjaga sáhttet ohat ovdamearkka dihtii gilisearvvit, skuvllat ja earálágan rieggát. Doarjaga oazžu čuožáhagaid seailuma ja dovddasteami ovddideaddji eanadatdikšumii ja čuožáhagaid merkemii. Servodatlaš investeren čuožáhagaide šaddada guvllolaš identitehta ja lasiha čatnašumi čuožáhagaid suodjaleapmái.

Negatiivvalaš sosiála váikkuhusain álkimus lei meroštallat vejolaš galledeaddjiid lassáneami čuožáhagain, main lea earenoamáš mearkkašupmi birra ássiide. Dákkáraš čuožáhagat leat earet eará sápmelaččaid ruovttuguovllu čuožáhagat. Dat leat mearkkašahttit sihke dološmuitun ja servodagaid kultuvrra seailuheaddji báikin. Dákkáraš čuožáhagain galledettiin ferte láhttet gudnejahtti vugiin, iige dohko leat vuogálaš oahpistit turistaid.

4.2 Ekologalaš váikkuhus

VARK-inventerema ođđa ekologalaš váikkuhusat leat uhcánaččat, muhto eanaš oassái positiivvalaččat. VARK-čuožáhagat leat (vuhtiiválddekeahttá njealji čuožáhaga) jo ráfáiduhhton dološmuitolágain, nuba dáid oasis inventeren ii dagat ođđa váikkuhusaid luonddudiliide. Dološmuitolága ráfáiduhhtán čuožáhagain buotlágan eatnama lihkahallan dahje muđui čuožáhaga vahágahtti doaimman lea jo gildojuvvon.

Kárta. VARK-čuožáhagaid sajádat earáin VAT-inventeremiid guovlluin, luonddusuodjalanguovlluin ja árbebiotohpaguovlluin. Duogáškártá © Eanamihtidanlágádus 2022.

VARK-inventeren sáhttá váikkuhit ekologalaš diliide doppe, gos VARK-guovlu lea meroštallon viiddibun go dološmuitolága ráfáiduhhtán guovlu (30 VARK-guovllu, main oktiibuot 128 VARK-čuožáhaga). Dáin VARK-guovlluin dološmuitoguovlluid gaskkat ja daid gaskkahis biras, maid seailuma geahččat dárbbaslažžan čuožáhagaid árvvuid seailuheapmin, leat váldojuvvon mielde kulturhistorjjálaččat oktilaš ja topográfalaččat lunddolaš ollislašvuhtii.

Oassi ealáhusaide ja vuodđoávdnasiid háhkamii laktáseaddji VARK-guovlluin leat váikkuhan oanehis dahje guhkes áigge garrasit birastahtti lundui ja dan ekosystemaide (ovdamearkka dihtii millut ja buodđorusttegat, ruvket ja láiggohagat, čitnahávdeguovllut). Mánjggat Máтта- ja Máttaoarje-Suoma árbebiotohpaguovlluid mihtilmas ádjošlájaid gullelaš šattut leat leavvan dohko jo ruovdeáiggi álggus, go eanadoallu ja šibihiid doallan fálle daid leavvamii heivvolaš šaddanbáikkiid. Ná ruovdeáiggi álggus áigelogu vuosttamuš jahkečuđiin guohtuneatnamiid njáskama mielde leavvan olbmo čuvvon šlájat leat seilon seamma sajjiin measta moadde duhát jagi árbevirolaš eanadoalu váikkuhusas. Dán áigge stuorimus oassi dáin šattuin eai birge ii-lunddolaš bajásdoallama haga.

VARK-čuožáhagain measta badjel čuođi dahje 9 % leat guovllus, mii lea klassifiserejuvvon árbebiotohpan. Dát buorida guktuid árvočuožáhagaid seailuma vejolašvuodaid. Árbebiotohpain ii iešalddes leat lága suddjen ruhtadeapmi, jos dat eai leat suodjaluvvon sierra luonddusuodjalanlága (1096/1996) vuodul. VARK-čuožáhahkan válljejuvvon dološmuitu, mii lea seamma guovllus, suddje ja seailuha seammás maiddái árbebiotohpa ráđđejeaddji eanageavaheami.

Árbebiotohpat ja VARK-guovllut, mat leat seamma guovlluin, lasihit vejolašvuodaid oažžut doarjaga daid dikšumii. Árbebiotohpii lea vejolaš oažžut eanadoalu sierradoarjaga ja dološmuittu dikšumii gávdno iežas doarjjavuogádat. Dain dáhpáhusain, main árbebiotohpa ja oassi dan šlájain leat gárggiidan jo ruovdeáiggis, dikšojuvvon árbebiotohpa sáhttá oaidnit ja vásihit ealli oassin arkeologalaš kulturárbbi. VARK-guovlu lasiha dan sajádatguovllu vejolašvuodaid seailut nu álgoálgosažžan go vejolaš.

VARK-guovlluin sáhttet boahit negatiivvalaš váikkuhusat ekologalaš diliide dáhpáhusain, main luonddudikšuma dáfus heivvolaš doaibmabijuid ii leat vejolaš ollašuttit dološmuitoguovllus. Dákkáraš doaibmabijut leat gulu boaldin, guottuid lokten dahje eanavuodu faskun vai ealáskahttit eanavuodu siepmanbáŋkku vuorkká šlájaid.

VARK-čuožáhagat earáin suodjalanguovlluin	čuožáhatmearri, st.	% VARK-guovlluin
RKY	321	23 %
VAMA2021	321	23 %
RKY ja VAMA2021	127	9 %
Natura	178	13 %
Luonddusuodjalanguovlu	165	12 %
Árbebiotohpa (Meahciráđdehus)	120	9 %

4.3 Kulturbiras- ja eanadatváikkuhusat

VARK-guovlluid stuorimus ođđa váikkuhusat kulturbirrasii bohtet lávvabarggu bokte, go VARK-guovlluid vuhtiiváldin ja daid árvvuid seailuheapmi bohtet leat guovlluplánema vuolggasadjin. Ná kulturbirrasa bohtet vuhtiiváldojuvvot lávvabarggus buorebut go árabut. Stuorra oasis VARK-čuožáhagain lea váikkuhus maiddái daid birastahtti eandahkii, eandalii dalle, jos čuožáhagat leat eanadaga guovddáš elemeanttat. Dáin dáhpáhusain VARK-guovllu ja eanadaga oktavuoda lea

vejolaš bajásdoallat ovddidemiin eanadaga seailuheaddji doaibmajuid ja ráddjemin VARK-guovllu eanadatláš elemeantta vahágahtti doaibmajuid.

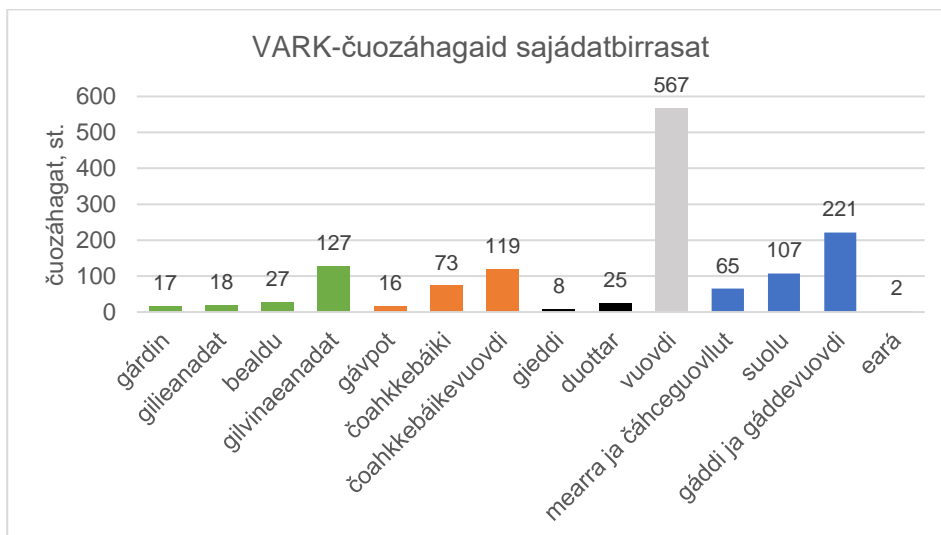
VARK-guovlluin sullii njealjádas leat RKY-guovlluin ja seamma olu VAMA 2021 -guovlluin. 127 VARK-čuožáhaga (9 % VARK-čuožáhagain) leat guovlluin, mat leat árvoštallon mearkkašahhtin buot kulturbirrasa riikkaviidosaš inventeremiin. Arkeologalaš kulturbirasárvvut lasihit dáid guovlluid mearkkašumi. VARK-guovllut buktet ovdan dáláš kulturbirrasa ruohttasiid mat leat dávjá ovdahistorjjálaš áiggis, ja čujuhit konkrehtalaččat guovlluid mearkkašumi ja eanadaga hápmašuvvama historjjá guhkes áigodaga.

Guovlluide, gos ovtastuvvet huksejuvvon kulturbirrasii, eandahkii ja arkeologalaš kulturbirrasii laktáseaddji riikkaviidosaš árvvut, gánneha čujuhit dikšuma ovddideaddji doarjjadoaibmajuid- ja ruhtadusa. Dikšundoaibmajuin ferte goittotge vuhtiiváldit iešguđet árvoguoovllu sierraiešvuodaid dainna lágiin, ahte daid ii riskere.

VARK-inventeren bohtá lasihit inventeremin, mii čuovvu riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid, almmolaš beroštumi ja diđolašvuoda arkeologalaš kulturárbbi hárrái. Mearkkašahhti oassi dás leat kommunikašuvnnas, dieđiheamis ja inventerema bohtosiid gullanproseassas. Arkeologalaš čuožáhagaid viiddit dovdamas ja ipmirdeami mielde maiddái oppalaččat kulturárbbi seailumii positiivvaláš oainnut bohtet nanosmuvvat.

4.4 Ekonomalaš váikkuhusat ja váikkuhusat luondduriggodagaid ávkin atnimii

VARK-guovlluid váikkuhusat ekonomijai leat viehka uhcánaččat, go daid viidodagat leat gaskamearalaččat uhci. Daid viidodagaid gaskaárvu lea 8,13 hehtára ja mediána lea 1,14 hehtára. Viidámus VARK-guovllut leat Kotka Ruotsinsalmi dáistalanguovlu (Ruotsinsalmi VARK-guovlu, viidodat 2333,80 há, mas eanaš čáhceguovlu) ja Hakoisten linnavuori guovlu birrasiinnis (Hakoisten VARK-guovlu, viidodat 221 há).

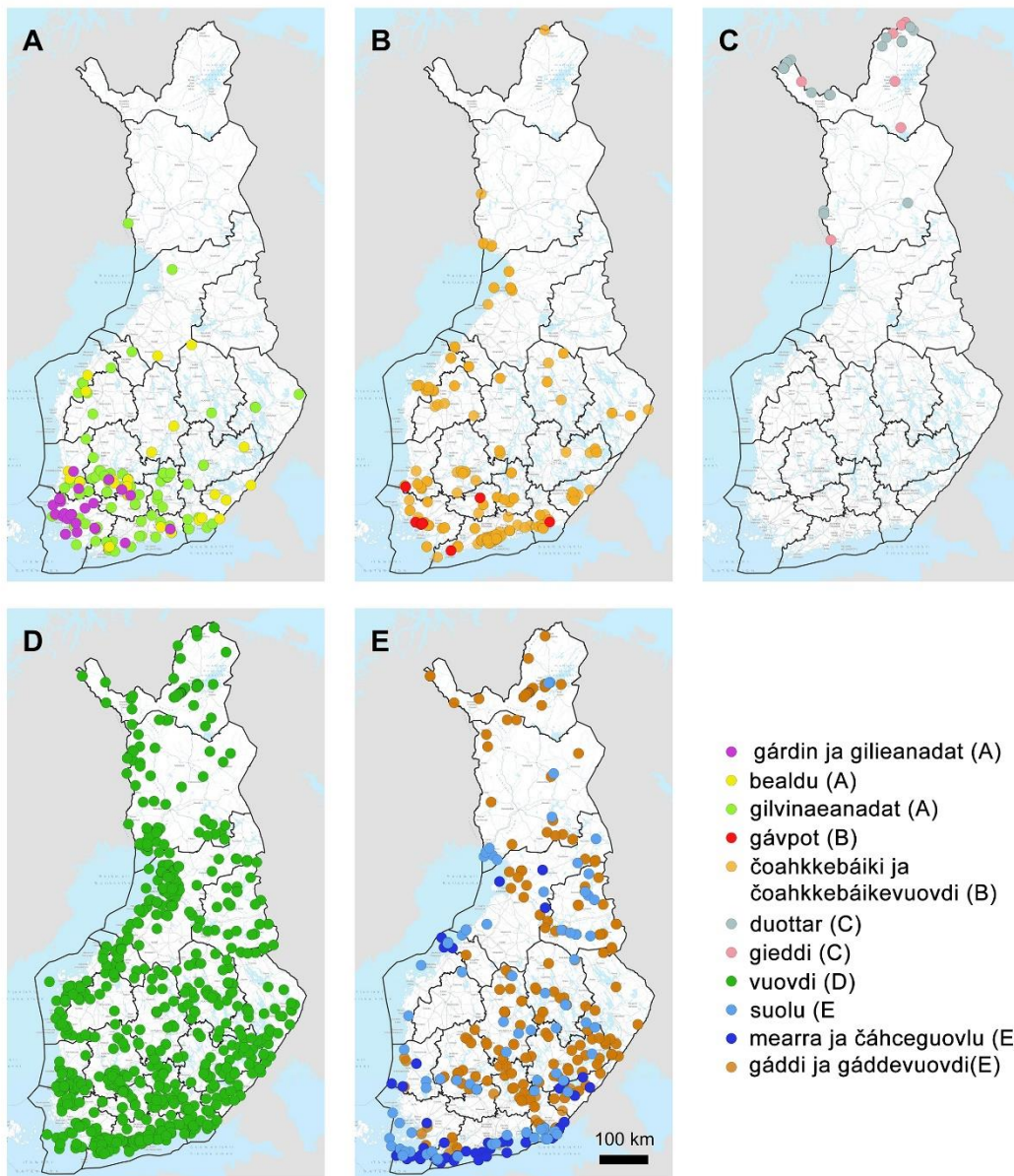

Váldooassi VARK-guovlluin leat earálágan meahcelágan birrasiin. Dološmuittut iešalddes eai leat eastta ovdamearkka dihtii čuohppamiidda, muhto dain ii sáhte geavahit eatnama hábmejeaddji meahcceodasmahttima vugiid (hárven, plojen, dielkkuid dahkan). Dát vuođduvuvvá dološmuittoláhkii, nuba VARK-guovllut eai eanaš dáhpáhusain mielddisbuvtte ođđa ráddjehusaid.

Dás spiekkasit dat VARK-guovllut, madda laktásani árvuin lea sierra máinnašuvvon, ahte biras doarju čuožáhaga ipmirdeami. Árvvoštallamat čuohppamiin dahje eará doaimbajuiin dahkkojuvvojit goittotge dáhpáhusaid mielde váldimin vuhtii iešguđet VARK-guovllu sierraiešvuodaid.

VARK-čuožáhagain sullii guhtta proseantta leat gávpogiid dahje čoahkkebáikkiid guovlluin, Gávpotguovlluin VARK-guovlu sáhtta dagahit eanet goluid go dábálaččat earet eará lávvabargui laktáseaddji čielggadusaid ja dutkamušaid oktavuodas. Dáin guovlluin vejolažžan dahkkojuvvon dološmuittuid lihkahallamat sáhttet gáibidit dutkamušaid oasis dárkilut dokumenterema dahje eahpedábalaš doaimbajuid guovllus arkeologalaš ráhkadusaid seailuheapmin.

VARK-čuožáhagat sáhttet lasihit guovlluid beroštumi turismma bealis, mas leat positiivlaš váikkusaid ekonomijai. Sáhtta geahččat, ahte dát lasiha guovlluid gaskasaš dásseárvvu, dasgo mánggat VARK-čuožáhagain leat ekonomalaččat muđui ráfalaš guovlluin. Dološmuittuid dikšundoarjaga ja vejolaš eanadoalloguovllu sierrabirasdoarjagiid boadedettiin dáid guovlluide, dain sáhttet leat váikkusaid eanadoallo- ja smávvaftinodagaid ekonomijai.

Kárta. VARK-čuožáhagaid sajádatbirrasat. Duogáškártá © Eanamihtidanlágádus 2022.

4.5. Riikkaidgaskasaš váikkuhusat

Árvvoštallan ii čujut, ahte VARK-inventeremis livčče mearkkašahti stáhta rájáid rasttildeaddji váikkuhusat.

4.6 Earát váikkuhusat

4.6.1 Inventerema riektéváikkuhusat

VARK-inventeremis árvvoštallan lea ollašuhhton SOVA-lága 3 § vuodul. Ollašuhttinvuogi válljen vuodđuduvvá dasa, ahte inventeremis eai leat iehčanas riektéváikkuhusat. Jos inventerema dohkkehit inventeremin mii čuovvu riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid, bohtet dan váikkuhusat oidnot gaskkalaččat riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid bokte lohpeáššiid bokte, mat gieđahallojuvvojit lávvabarggu ja dološmuitolága vuodul. Dán geažil leat geahččan dárbbaslašžan hámuhit maiddái dan, mo VARK-guovlluid riikkaviidosaš mearkkašupmi bohtá oidnot lávvabarggus ja earáin eanageavaheami plánemiin ja dan bokte maiddái gaskkalaččat maiddái ekonomiijas, sosiálalaš buresveadjimis ja luonddu- ja kulturbirrasis.

4.6.2 Váikkuhusat lávvabargui

VARK-čuožahagaid vuoigatvuođalaš sajádat vuodđuduvvá riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriide ja daid riektéváikkuhusaide. Dain seadahit eanageavahan- ja huksenlágas (MRL 132/1999). MRL 24 § 1 momeantta mielde stáhta virgeoapmahaš ferte doaimmainis vuhtiváldit riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid ja ovddidit daid ollašuvvama.

MRL 24 § 2 momeantta mielde eanagotti plánemis ja earáin eanageavaheami plánemiin ferte fuolahit riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid vuhtiváldimis nu, ahte ovddidit daid ollašuvvama. Riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomearit šaddet konkrehtalažžan eanaš lávvabarggu oktavuodas. Buot lávvadásiin lea dehálaš fuolahit das, ahte dahkkojuvvon čovdosat eai leat ruossalasat riikkaviidosaččat mearkkašahti arkeologalaš čuožahagaid earenoamášluondduin ja sierraiešvuodáiguin. Eanagottiid lávvabarggus lea dás guovddáš rolla. Eanagottiid plánemis riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid dárkkálmahttit ain eanagottálaš guovlluideavaheami čoavddusin ja dat heivehuvvojit oktii eanagottálaš ja báikkálaš mihttomeriiguin.

Eanagoddelávvabarggus lea vuogálaš čujuhit VARK-guovlluid dan hámis go dat leat. Dáid ferte gieđahallat maiddái eanagoddeláva virgeoapmahašráđđádallamis. Vejolaš spiehkastagain, mat čujuhuvvojit VARK-guovlluid ráddjemiidda lávvabarggu oktavuodas, ferte álo ráđđádallat sihke guvllolaš ovddasvástádusmuseaiguin ja Musealágádusain. Geavatlaččat ráđđádallamat evttohuvvon spiehkastagain VARK-guovlluide guoskkahit dušše beare daid dáhpusaid, main VARK-guovlu lea viiddit go dološmuitoregistaris čujuhuvvon ráddjen. Dáin nuppástusaid árvvoštallat iešguđet láva oasis dáhpusa mielde. Oppalaš- dahje sajádatlávaid oasis ráđđádallan ii leat dárbbaslaš, juos gávnnahit, ahte lávas čujuhuvvon čovdosat eai hehte riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid ollašuhhtima.

Kulturbiras oktasaš fápmovuorkán Kulturbirasstrategiija doaibmabidjoplána 2014–2020 jagi 2015 almmustahttimis oktan mihttomearrin lea gávnnahuvvon, ahte riikkaviidosaččat mearkkašahti kulturbirrasiin ferte gávndot oktilaš diehtu man doallat áigejuovdilin, mii gokčá kultureanadaga, huksejuvvon kulturbirrasa ja arkeologalaš kulturárbbi. VARK-inventeren ollašuhttá dán mihttomeari arkeologalaš kulturárbbi oasis ja álkidahtta ná virgeoapmahaččaid doaimmaid dás ovddasguvlui.

Eanageavahan- ja huksenlága 24§:s gávnnahit, ahte

Stáhta virgeoapmahaččat fertejit doaimmainis vuhtiiváldit riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid, ovddidit daid ollašuhttima ja árvoštallat doaibmabijuidis váikkuhusaid guovloráhkadusa ja guovlluid geavaheami dáfus. Eanagotti plánemis ja earáin guovlluid geavaheami plánemiin ferte fuolahit riikkaviidosaš guovlluideavahanmihttomeriid vuhtiiváldimis nu, ahte ovddidit daid ollašuhttima.

Ain seamma lága 32§ mielde

Virgeoapmahaččat fertejit plánedettiin guovlluid geavaheami guoskkahahtti doaibmabijuid ja mearridettiin daid ollašuhttimis vuhtiiváldit eanagoddeláva, figgat ovddidit láva ollašuhttima ja geahččat, ahte doaibmajut eai hehte láva ollašuhttima.

VARK-inventerema oktavuodas leat čielggadan čuožáhagaid vuhtiiváldima lávain ja sajádaga sierra lávvadásiid guovllus riikkaviidosaš báikedehtomateriálaid vehkiin. 204 VARK-čuožáhaga leat guovllus gos lea sajádatlávva. Lea duohta, ahte dáid oasis ii lean vejolaš čielggadit dan, man mánga čuožáhaga leat merkejuvvon sajádatlávvi.

Čuožáhagain 869 (63 %) leat oppalašlávaide guovllus, ja daid merkema oppalašlávaide leat kárten dárkileappot. VARK-čuožáhagain mat leat oppalašlávaide guovlluin, 549 leat merkejuvvon lávaide. Dološmuitolága govvejeddji SM-merken lea dušše 183 čuožáhaga sajádatbáikkis. Dábálaččat dološmuitoguvllu geavahanulbmilin lea čujuhuvvon goittotge áibbas eará doaibman dego:

- 187 čuožáhaga leat guovllus, man váldogeavahanulbmil laktása eana- ja vuovdedollui
- 46 čuožáhaga leat guovllus, mii lea ráfáiduhhton maiddái soames eará lágain

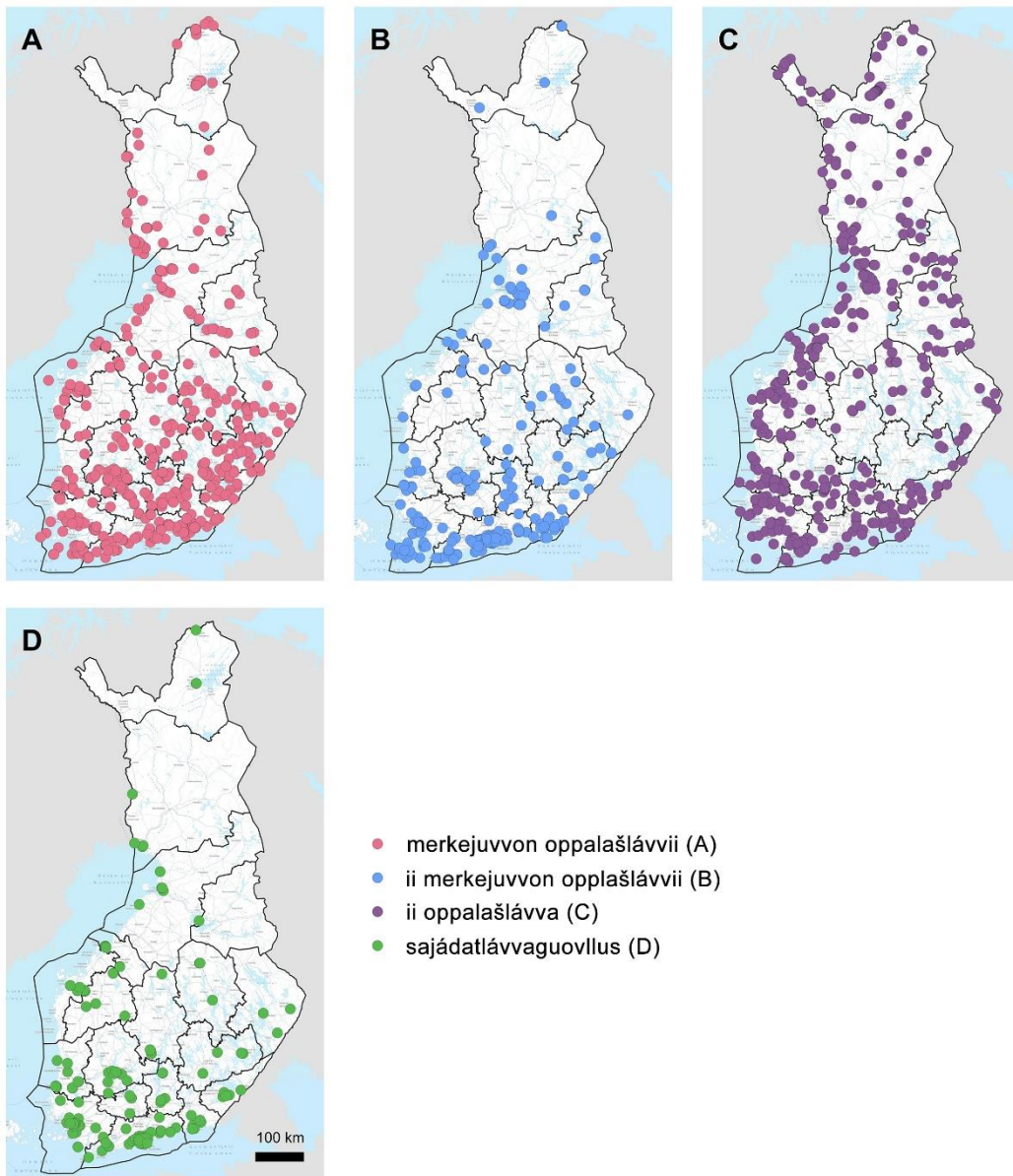
Go dološmuitoláhka dahká vejolažžan hálddašeaddji eanageavaheami, dán oasis eai boađe stuorra váikkuhusat čuožáhagaide mat leat eana- ja vuovdedoalloguvlluin. Guovlluid plánemis ferte goittotge vuhtiiváldit VARK-guovlluid árvvuid, dahje juos VARK-guovllu árvoštallamis gávnnahit *elemanttaid mat dorjot birrasa ja eanadaga čuožáhagaid*, ferte dan vuhtiiváldit ja vealtit čovdosiid, mat vahágahtášedje dáid árvvuid.

Earát oppalašlávaide merkejuvvon suodjalanguovllut, main leat VARK-guovllut, leat dávjá luonddusuodjalanguovllut. Buohkanassii oppalašlávvdásis ovdanbuktojuvvon guovllu ovddideami ja dan VARK-guovllu árvvuid seailuheami gaskkas leat viehka veháš vejolaš ruossalasvuodát. Eanemus vuorddhahtti ruossalasvuodát hápmašuvvet VARK-guovlluin, mat leat ássamii, johtolahkii dahje luopmo- dahje turismadoaimmaide čujuhuvvon guovlluin. Dáin stuorimus ruossalas mihttomeriid ásaheami sáhtta vealtit buorre plánemiin ja ávaštemiin.

Ollásii 322 VARK-čuožáhaga eai leat merkejuvvon oppalašlávaide. Dáin čuožáhagain 32 leat hilggohasat, ja loahpat leat arkeologalaš čuožáhagat eanaguovlluin. Dáid oasis gávdno riska, ahte daid eai vuhtiiváldde guovlluplánemis. Lohkomearri lea vuorddekeahces stuoris, dasgo dološmuituid fertešii álo merket oppalašlávaide unnimustá čuožáhaterkemii. Lávat, maidda dološmuitut eai leat merkejuvvon leat gaskamearalaččat veháš boarrásepmosat go dat, maidda dološmuitut leat merkejuvvon rávvagiid mielde. Ahkearru lea goittotge hui uhci.

VARK-guovllut merkejuvvojit boahhtevuodas sihke eanagoddelávaide ja daid vuolit lávvadásiide daid duođalaš ráddjema čuovvu guovllun. Earru earáide giddes dološmuituide lea dat, ahte VARK-guovlluid dáfus virgeoapmahaččat fertejit doaimmainis vuhtiiváldit earenoamážit dan, ahte dušše guovllu vuhtiiváldima lassin maiddái arkeologalaš čuožáhagaid árvvut gávnnahuvvojit plánenbarggus ja dan stivremis nu, ahte nannet daid seailuma vejolašvuodaid.

VARK-čuozáhagat lávain (n = 1391)	čuozáhagat, st.	% VARK-čuozáhagain
guovlu gos oppalašlávva		
merkejuvvon oppalašlávvi	549	39 %
ii merkejuvvon oppalašlávvi	322	23 %
guovllus ii oppalašlávva	523	38 %
guovlu gos sajádatlávva	204	15 %

Kárta. VARK-čuozáhagat ja lávva bargu. Duogáškártá © Eanamihtidanlágádus 2022.

4.6.3 Inventerema váikkuhusat eará eanageavaheapmái

Riikkaviidosáš guovlluideavahanmihttomeriin eai leat gaskkahis vuoigatvuođalaš váikkuhusat ovttaskas huksenlobi, spiehkastatlobi dahje plánendárbočovdosa mieđihanvejolašvuođaide. VARK-guovlluid čuožáhat guovdu riekteváikkuhusat ovttaskas huksenlohpmái dahje eanageavaheapmái bohtet MRL čuovvu lávvabargoproseassas ja vuođđuvvet sierra lávvadásiid sisdoallogáibádusaide ja dalle, go giddes dološmuittuid gieđahallet dološmuitolága (295/1963) mielde. Giddes dološmuittu lihkahallan áššáigullelaš lobi haga lea juohke dáhpáhusas gildojuvvon sorjáskeahtá das, leago gažaldagas VARK-čuožáhat vai ii. Lihkahallamii dárbbášuvvon lobi gieđahallama oktavuodas árvvoštallat arkeologalaš čuožáhaga mearkkašahttivuođa eanageavahanfidnu ja dan mearkkašumi ektui. Dáinna osiin, go VARK-guovllut eai leat giddes dološmuittut, bohtet riekteváikkuhusat lávvamerkemiid ja -mearrádusaid bokte main mearridit lávvabarggu oktavuodas.

Njuolgat riekteváikkuhusat sáhttet hápmašuvvat soames eanageavaheapmái laktáseaddji lohpeannudemiid bokte, dasgo stáhta virgeoapmahaččat fertejit doaimmainis vuhtiiváldit riikkaviidosáš guovlluideavahanmihttomeriid ja ovddidit daid ollašuttima. Láhka suodjala dološmuittuid ja daidda laktáseaddji čovdosiin ferte álo bivdit cealkámuša lávvaplánema dahje eará eanageavaheami oktavuodas juogo guvllolaš ovddasvástádusmuseas dahje Musealágádusas. Geavtlaččat dábálaččat lea vuogálaš čujuhit cealkámušbivdaga guvllolaš ovddasvástádusmuseai, mii dárbbu mielde dahká ovttasbarggu Musealágádusain.

VARK-guovlluid riekteváikkuhusat leat eanaš gaskkalaččat. Dat eai rievdat dáláš riektedili, mas riikkaviidosáččat mearkkašahtti kulturbirrasiid árvvuid ferte dorvvastit lávvabarggu oktavuodas oassin lávvabarggu oavvildan oktiiheivehančovdosa. VARK-guovlluid mihttomearrin lea čielggadit ovddalgihit dan, mat čuožáhagat leat luonddus bealis riikkaviidosáččat mearkkašahttit ja mat eai.

5. Molssaeavttuid veardádallan

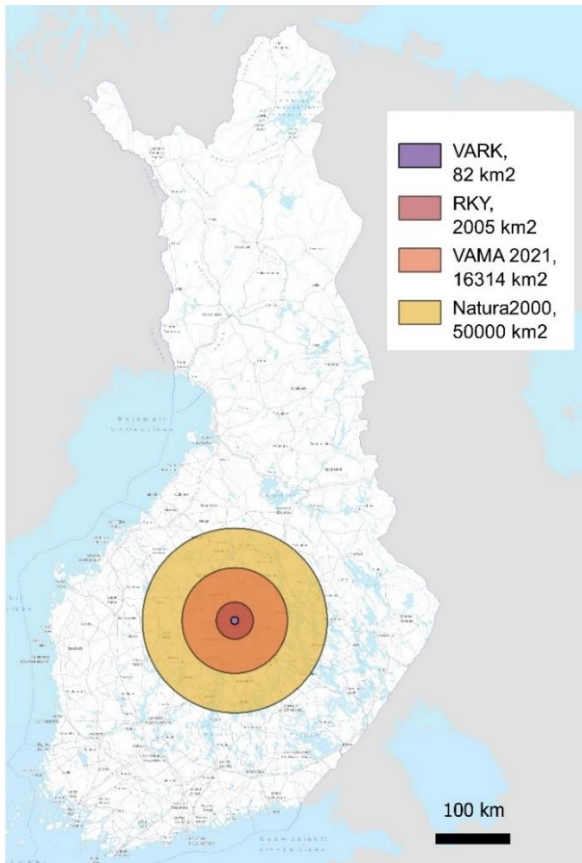
Birasárvvoštallama mihttomearrin lea leamašan čielggadit VARK-inventerema ollašuttima (molssaeaktu 1) váikkuhusaid riikkaviidosáččat mearkkašahttin árvvoštallon čuožáhagaid birrasii ja maid jos daid guođđá ollašuttekeahtá (molssaeaktu 0). SOVA-lága ja -ásahusa mielde das buktit ovdan dárbbášlaš olu dáláš dili ja boahttevaš ovdáneami veardádallama. Vuolggasadjin ferte leat, ahte inventerema ollašuttima váikkuhusat leat positiivvalaččat dáláš dili ektui.

Go leat veardidan guovtti árabut ollašutton VAT-inventeremii (RKY, VAMA 2021), VARK-inventeremis eai boađe ollege nu olu ođđa birasváikkuhusat. Eanaš danin, ahte VARK-guovlluin stuorimus oassi leat jo ráfáidahtton dološmuitolágain, iige riikkaviidosáš mearkkašahttivuohta rievdat dan. Nubbi sivva VARK-inventerema viehka uhcánaš váikkuhusaide lea VARK-guovlluid smávva viidodagat, goas báikkálaš váikkuhusat ovdamearkka dihtii ekonomijai ja guovlo- ja servodatráhkadussii báhcet uhccin.

	VAMA 2021	RKY	VARK
guovlluid lohkomearri	186	1851	1010
viidodagat, km ²			
<i>gaskaárvu</i>	87,71	1,08	0,08
<i>mediána</i>	46,73	0,19	0,01
<i>molsašuddangaska</i>	0,86–848,84	0,0005–247,19	0,00002–23,34
<i>oktiirehkenastojuvvon viidodat</i>	16314,24	2005,31	82,14

Tabealla. VAT-inventeremiin meroštallon guovlluid viidodagaid dovddaldatlogut.

VARK-guovlluid viidodat vástida dušše 4 % RKY-guovlluin ja 1 % VAMA 2021 -guovlluin. VARK-guovlluid birasváikkuhusat báhcet uhcánažžan go leat veardidan VAT-inventeremiidda (RKY ja VAMA 2021), dasgo guovlluid gaskamearalaš viidodat lea uhcit ja nuppe dáfus danin go inventerema mihttomearrin lea, ahte nuppástusat eai dáhpáhuvašedje.

Kárta. VAT-inventeremiid (VARK, RKY, VAMA 2021) ja Natura2000 fierpmádaga suodjalanguovlluid viidodagat nuppiideaset ektui. Duogáškártá © Eanamihtidanlágádus 2022.

Stuorimus ođđa váikkuhusat guovloplánemii bohtet riikkaviidosáččat mearkkašahttin árvvoštallon historjjálaš gávpogiid guovlluide. Daid arkeologalaččat bures seilon osiin doaibmajuid, main lihkahallat eatnama, fertešii vealtit. Vealtemeahhtun lihkahallamiidda sáhttet ásahtit garrasut eavttuid go dábálaččat.

VARK-inventerema sosiálalaš váikkuhusat leat eanaš positiivvalaččat. Inventerema mielde arkeologalaš kulturárbi bohtá ain buorebut ovdan go árabut. VARK-guovllut lasihit sajádatguovlluid geasuhanfámu ja nannejit ássiid báikkálaš identitehta ja čatnašumi iežas birrasii. Dološmitoguovlluid dikšundoarjagat dahket vejolažžan čuožahagaid divvuma, eanadatdikšuma ja

oahpistantávvaliid huksema heivvolaš oahpásmuvvančuožáhagaide. Dikšundoarjaga lea vejolaš oažžut maiddá eanadoalu earenoamášbirasdoarjjavuogádaga bokte, juos VARK-guovlu lea guovllus, gosa lea vejolaš oažžut buhtadusa eanadaga mánggahámatvuoda bajásdoalli doaimmain.

VARK-inventerema váikkuhusat ekologalaš diliide leat maiddá positiivvalaččat. Dasgo VARK-guovlluid ja daid arkeologalaš čuožáhagaid suodjalandillái eai iešalddes leat boahtimin nuppástusat, sáhttit navdit, ahte maiddá ekologalaš dilid bissot seammá ortnegis. Dain dáhpáhuseain, main VARK-guovlu lea meroštallon viiddibun go dološmuitolága ráfáiduhttán guovlu dahje main birrasa seailuma gávnnahtit oktan guovllu mearkkašumi buorideaddji árvun, ekologalaš diliid seailuma vejolašvuodát buorránit veardidettiin árat dillái.

Eanemus mearkkašahtti váikkuhusat VARK-inventeremis bohtet čuohtat kulturbirrasa ja eanadaga dillái. Arkeologalaš kulturbirrasii laktáseaddji árvvut vuhtiiváldojuvvojit buorebut go árabut, go dat vuhtiiváldojuvvojit jo árra muttus eanageavaheami plánemis. Go VARK-guovllut leat RKY-, VAMA 2021- dahje árbebiotohpaguovlluin, dat nannejit seammás maiddá daid seailuma vejolašvuodaid ja buktet guvlui daid šaddanhistorjjás muitaleaddji áiggálaš čikŋodaga.

VARK-guovllut leat viidodagaid bealis smávit ja daid hábmen čuožahatfierpmádat lea biedggus ja lassin leavvan birra Suoma. Inventerema dagahan váikkuhusat bohtet buohkanassii leat hui báikkálaččat. Árvvoštalladettiin sierra birasváikkuhusaid vuorrováikkuhusgaskavuodaid, máinnašan veara badjálás váikkuhusaid ii leat sáhttán gávnnahtit.

Veardádaladettiin birrasa boahttevuoda dili molssaeavttuid 1 ja 0 gaskkas árvvoštallamis mii čuovvu SOVA-lága, riikkaviidosaččat mearkkašahtti arkeologalaš čuožáhagaid inventeremis leat sáhttán gávnnahtit, ahte váikkuhusat leat eanaš positiivvalaččat inventerema ollašuvadettiin, vaikko dat leatge oppalaččat viehka uhcánaččat.

Arkeologalaš kulturárbbi dáfus lea mearkkašahtti, ahte dan kulturhistorjjálaččat, dutkanhistorjjálaččat ja dutkamuslaččat eanemus mearkkašahtti oassi lea dál dovddastuvvon. Inventeremis meroštallon riikkaviidosaš arkeologalaš čuožáhagaid sisttisdoalli VARK-čuožáhagaid lea dás ovddasguvlui vejolaš vuhtiiváldit guovlo- ja servodatráhkadussii váikkuheaddji plánain jo álgomuttus.

VARK-inventeremis leat lihkostuvvan ovddidit arkeologalaš kulturárbbi árvomeroštallama meannudeami ja leat čoaggán mearkkašahtti dieđu arkeologalaš kulturárbbi dilis. Dahkkojuvvon bargu addá buorre vuodu arkeologalaš kulturárbbi suodjaleami boahttevuoda ovddidemiide.

6. Mildosat

Almustahtekeahtes

Arkeologalaš kulturárbbi ja lávvabargu 2020. Musealágádus, Kulturbirasbálvalusat, Hálddahusbálvalusat/Láhkabálvalusat.

Dološmuittuid mearkkašahttivuoda árvvoštallan ja árvomeroštallan Bargujoavkku loahpparaporta 27.8.2008. Musealágádus.

VARK ja gávpogat. Teemu Mökkönen, Musealágádus 2021.

VAT- Riikkaviidosaččat mearkkašahti dološmuittoollislašvuodát. Ovdačielggadus 10.1.2008. Musealágádus.

Virgeoapmahaččaid plánaid ja prográmmaid birasváikkuhusaid árvvoštallamis addojuvvon lága heiveheapmi Riikkaviidosaččat mearkkašahti čuožáhagaid (VARK) inventeremis. Juha Maaperä, notáhta 3.4.2020. Musealágádus, Hálddahusbálvalusat/Láhkabálvalusat.

Almustahtton

Arkeologalaš kulturárbbi dikšun <https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto/arkeologisen-kulttuuriperinnon-hoito>

Arkeologalaš kulturárbbi rávagirji AKO <http://akp.nba.fi/>

Kulturbirasstrategiija 2014–2020. Stáhtaráđi vuodđojurddamearrádus 20.3.2014 Oahpahus- ja kulturministeriija. Helsset 2014

Kulturbiras oktasaš fápmovuorkán Kulturbirasstrategiija doaibmabidjoplána 2014–2020. Oahpahus- ja kulturministeriija, birasministeriija Helsset 2015

Láhka virgeoapmahaččaid plánaid ja prográmmaid birasváikkuhusaid árvvoštallamis <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050200?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=SOVA%20laki>

Luonddusuodjаланláhka <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1996/19961096?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=luonnonsuojelulaki>

Eanageavahan- ja huksenláhka (MRL) <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132>

Eanadaga muihu - riikkaviidosaččat mearkkašahti dološmuituttu. Paula Purhonen (doaim.) Vammala 2001

Dološmuitoláhka MML <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=muinaisuistolaki>

Riikkaviidosaččat árvvolaš eanadatguovllut https://www.ymparisto.fi/fi-fi/luonto/maisemat/arvokkaat_maisemaalueet

Riikkaviidosaččat mearkkašahti ovdahistorjjálaš suodjalanguovloollislašvuodát. Sisáššiidministeriija, lávvabargo- ja huksenossodat, dieđáhusat 3/1983

Riikkaviidosaččat mearkkašahti huksejuvvon kulturbirrasat <https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennettu-kulttuuriymparisto/valtakunnallisesti-merkittavat-rakennetut-kulttuuriymparistot>

Mielddus 1

Čoahkkáigeassu riikkaviidosáčat mearkkašahtti arkeologalaš čuožahagaid váikkuhusaid árvvoštallamis		
Váikkuhusluohkká	Váikkuhusat ++ / + / 0 / - / --	Sánálaš govvádus
1. Sosiála váikkuhusat		
Dearvvašvuohta ja buresveadjin	++ ++ +	<p>Arkeologalaš čuožahagat vásihuvvojit divrrasin ja daid atnet miellagiddevažžan. dat lasihit guovllu geasuhusfámu ja nannejit ássiid báikkálašidentitehta ja čatnašumi iežas ássanbirrasii.</p> <p>Stuorámus oassi VARK-guovlluin leat sierratiippalaš luonddubirrasiiin. Čuožahagat leat geasuhusfámolaččat ja daidda fitnet oahpásmuvvamin. Luonddus lihkademiin lea mearkkašahtti váikkuhus sihke olbmuid fysalaš ja vuoiñjalaš buresveadjimii.</p> <p>Dološbázahasaid dikšundoarjaga ja eará birasdikšumii laktásan doarjjavuogádagaid bokte čuožahagat sáhttet leat ovttaštasaid ja servviid divvunčuožahagat. Dain ordnen dáhpáhusaid vehkiin lasihat báikkálaš ássiid oktiigullevašvuođa ja beroštumi birrasii ja dan vássán áigái.</p>
Čuožahaga vuoiñjalaš árvvut	++ --	<p>Go čuožahagaide laktásan vuoiñjalaš árvvut buktojuvvojit ovdan deattuhemiin, maiddá dan fysalaš ráhkadusaid árvvus atnin lassána ja šielbmá guoskat dasa nohká.</p> <p>Muhtun čuožahagaide laktásit vuoiñjalaš árvvut, maid báikkis galledeaddjit sáhttet loavkašuhttit badjelgeahččan láhttemiin.</p>
Dásseárvu	+	VARK-čuožahagain badjel 70 % leat dálonguovloeanaadaga lágan birrasis- Dat dahket oasi dálonguovlluid galledanbáikkiin, lasihit sajádatguovlluideaset geasuhusa ja lasihit nie guovlluid gaskasaš dásseárvvu.
Birasdiđolašvuohta	+	Birasdiđolašvuohta lassána, go guovllu historjjás mitalan čuožahagat badjánit ovdan ja veahkehit áddet, manin ja makkár historjjá mielde guovllut leat šaddan dakkárin go dat dál leat.

2. Ekologaš váikkuhusat		
Luonddubiras	+ +	<p>VARK-čuožahagain 95 % leat guovlluin, maid sáhtttá govvidit luonddubirrašiin dahje luonddubirrašiin, madda olmmoš lea váikkuhan. Go stuorámu oassi guovlluin lea jo lágain ráfáidahtton ja buotlágan gieđahallan lea gildojuvvon daidda, eaige nuppástusat luonddubirrasii leat nu stuorrát. Nuppe dáfus VARK-guovlu lasiha maddái birrašiid vejolašvuođaid seailut nu auteantan go vejolaš.</p> <p>165 VARK-čuožahaga leat luoddusuodjalanguovlluin. Goalmmátoassi dain lea sámiid ruovttuguovllus meahcceguovlluin gos lea váttis johtit. Maddái Suomaluovtta, Suolodatmeara ja Čielgemeara álbmotmeahcceguovlluin ja luonddusuodjalanguovlluin lean čuožahagat leat valjit. VARK-čuožahagaid sajádatluonddusuodjalanguovlluin ii daninassii váikkut luonddusuodjalanguovlluid luonduárvvuide, muhto addá lasseárvvu daid mánggabealatvuhit.</p>
Luonddu mánggahámatvuohta	++	VARK-čuožahagat sáhttet lasihit luonddu mánggahámatvuođa árbebiotohpan klassifiserejuvvon guovlluin.
Árbebiotohpat	+ -	<p>Dološbázahasaid dikšundoarjja dahká dakkár dikšundoaimmaid čuoziheami dáid guovlluide, maiguin nannet olbmo mielčuoovvušlájaid ceavzima.</p> <p>Muhtun árbebiotohpaid dikšundoaimmabijut leat dakkárat, maid ii sáhte ollašuhitit dološbázahasguovllus. Dakkárat leat dat doaimmabijut, main eanageariddi gárte muhtun láhkai cuvket.</p>
Natura 2000 -guovllut	++	178 VARK-čuožahaga leat Natura 2000 -guovlluin. Dát VARK-čuožahagat leat juo dál lágain ráfáidahtton, nuba VARK-inventeren ii daga ođđa váikkuhusaid. Dološbázahasaid sajádat Natura 2000 -guovlluin lasiha čuožahagaid seailuneavttuid.
Luondduváriid ávkástallan	+ -	<p>VARK-guovllut buktet lassedorvvu dálá eanageavaheami bissovašvuhit.</p> <p>VARK-guovllut ráddjejit dološbázahasaid viidáseappot eanageavaheami dan oasil go dat leat meroštallon dološmuitolága ráfáidahttan dološbázahasguovllu stuorábun.</p>
3. Kulturbiras- ja eanadatváikkuhusat		
Arkeologalaš kulturábá	++ ++	<p>Arkeologalaš kulturábái laktáseaddji eanemus mearkkašahitit árvvut vuhtiváldojuvvojit buorebut go árabut, go dat vuhtiváldojuvvojit jo árra muttus eanageavaheami plánemis.</p> <p>Beroštupmi arkeologalaš kulturábái lassána, go buktigoahitit kommunikašuvnnas VARK-guovlluid ovdan. Go arkeologalaš kulturábái ipmirda ja dovda buorebut go árabut, buorrána maddái almmolaš positiivvalaš dáhtodilli kulturbirrasa seailuheapmái.</p>

	++	VARK-čuožáhat addá buorre ákka dološmuittuid dikšundoarjaga mieđiheapmái. Dikšojuvvon dološmuittuin čuožáhaga ortnega lea álkit čuovvut ja ollašuhhtit doaibmabijuid mat dan buoridit.
Huksejuvvon kulturbiras	++	319 VARK-čuožáhaga leat RKY-guovlluin. Arkeologalaš kulturbirrasii laktáseaddji árvvuid ovdanbuktin lasiha maiddái RKY-guovlluid mearkkašumi, go daid šaddanhistorjái dávjá laktáseaddji arkeologalaš čuožáhagaid mearkkašupmi guovllu hápmašuvvamis bohtá buorebut ovdan ja ipmárdus čuožáhagaid historjjálaš mearkkašumis lassána.
Eanadat	+ + +	Arkeologalaš čuožáhagat leat kultureanadagaid boarráseamos gearddádagat. VAMA 2021 -guovlluin leat oktiibuot 321 VARK-čuožáhaga. Dat addet báikkálaččat buoret suoji eanadatguovlluide, dasgo dat leat ráfáiduhhtton dološmuitolágain. Arkeologalaš čuožáhagat buoridit eanadaga mánggahámatvuođa, addet dasa guhkes historjjálaš perspektiivva ja lasihit dan miellagiddevašvuođa. Dološmuittuid dikšundoarjja sáhtta buktit eanadatguovlluide smávva dikšuma deattačuokkesguovlluid.
4. Ekonomalaš váikkuhusat		
Ruovttudálu	0	VARK-guovllut leat stuorra oassái hui smávit, eaige dain leat olus mearkkašupmi ovttaskas ruovttudáluide ekonomiijai.
Eana- ja meahcedálu	0 + -	Eanadálu sáhttet oažžut veháš lasi boaduid dikšundoarjagiin mat čujuhuvvojit VARK-guovlluide, muhto geavattlaččat daid váikkuhus lea hui uhcánaš. Go VARK-čuožáhagat leat eanadáluin gos hárjehit eanadálloturismma, lasihit dat daid geassinfámu. Viiddis vuvddiid VARK-guovlluid ferte vuhtiiváldit čuohppanplánaide oktavuodas ja ollašuhhtit daid dáinna lágiin, ahte ii riskere guovllu árvvuid. Juos čuožáhaga guovloráddjen ii spiehkkaš dološmuitolága ráfáiduhhtán guovllus, ođđa váikkuhusat eai šatta.
Fitnodagat	0	VARK-čuožáhagain eai leat olus váikkuhusat fitnodatdoimii. Čuožáhagat leat smávit ja eanaš ráfáiduhhtton dološmuitolágain. Dan dihtii fitnodatdoaimma ráddjejeaddji lasserráddjehusat eai leat vuorddehahttit.
Guvllolaš ekonomii- ja ovdánanváikkuhusat	+ + -	VARK-guovlluid sáhtta geavahit guovllu geassinfámu lasiheapmái turismačuožáhahkan. VARK-čuožáhagat sáhttit lasihit daid sajádatgielddaid geassinfámu čujuhemiin guovlluid dološ kulturárbbi ja historjjálaš bistevasvuođa. VARK-guovlluin leat váikkuhusat viiddis infrafidnuid plánemii ja ollašuhhtimii.
Johtalus	0	Johtolat VARK-guovlluide ii árvvoštallama mielde boade lassánit čoavdduslaččat, nuba das ii leat váikkuhus ovdamearkka dihtii geainnuid bajásdoallamii ja divvumii.

5. Eará váikkuhusat		
Guovllu- ja servodatráhkadus	<p>++</p> <p>+</p> <p>-</p> <p>-</p> <p>-</p>	<p>Historjjálaš gávpot- ja giliguovlluin lean čuožahagat váikkuhit eanemus guovllu- ja servodatráhkadusa ovddideapmái. Dain ii oaččo ollašuhttit dakkár doaimmaid, mat heajudit daid riikkaviidosas árvvuid ja nuppástuhtášedje guovllu luonddu mihtilmasat. Suodjaleapmi dorvvasta bealistic historjjálaš gávpotbirrasa seailuma ja buktá guovllu ovdáneapmái ávaštallanvuoda.</p> <p>Historjjálaččat mearkašahtti gávpogiid seailuneavttut lassánit ja dain oažžut boahttevuodas ain alladásáde dutkandieđu.</p> <p>VARK-guovlluin lihkahallanmearrádusaid vuodđun lea, ahte lihkahallama gáibidan dutkamušain veahkehat čuožahaga suodjaleami buorebut go dan sealluheami. Dát ásaha lihkaheapmái eará guovlluin allagat eavttuid.</p> <p>VARK-guovllut váikkuhit historjjálaš guovddášguovlluid ovddideapmái ja ásahit dasa ravdaeavttuid. Eanageavaheapmái bohtet ráddjehusat ja lihkahallandárbbut gáibidit lihkahallama váikkuhusaid minimaliserema.</p> <p>Lihkahallama vuodđun sáhtta leat dat, ahte dutkamušaignin oažžut juoidá deatalaš ođđa dieđu báikkis dahje dutkamiin dološbázahasaid ráhkadusaid eastit muđuid iešalddes dušši osiid jávkama dutkamušá olatmeahttumii.</p>
Virgeopmahašdoaimma	++	<p>VARK-guovlluid ja daidda gullelaš árvvuid earuheapmi ja vuhtii váldin ovddalgihtii addá eanageavaheami plánemii ávaštallanvuoda.</p>